

تحلیل تطبیقی معماری مسکونی تهران (۱۳۵۰-۱۴۰۰): از مدرنیسم آکادمیک تا جستجوی هویت بومی

محمد مسعود غیابی

۱. دانشجوی دکترا، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، تهران، ایران.

mohamadmasoudghiabi@gmail.com

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۴/۰۶/۲۵
تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۵/۰۳/۱۶
صفحه ۱۲۱-۱۰۴

چکیده

بیان مسئله: معماری مسکونی، به عنوان فراگیرترین گونه‌ی معماری شهری، نقشی مستقیم در کیفیت زندگی، هویت فرهنگی و حتی انسجام اجتماعی ایفا می‌کند. تداوم روند کنونی چه در قالب تقلید سطحی از مدرنیسم و چه در شکل انبوه‌سازی بی‌کیفیت — می‌تواند به بحرانی پایدار در سیمای شهر و تجربه‌ی زیسته‌ی ساکنان بینجامد. از این رو، بررسی تحولات سبک‌شناختی معماری مسکونی تهران در بازه‌ی ۱۳۵۰ تا ۱۴۰۰، نه صرفاً اقدامی تاریخی، بلکه ضرورتی برای یافتن الگوهای تلفیقی پایدار و هویت‌مند است.

هدف پژوهش: این پژوهش با تمرکز بر سه مؤلفه کلیدی (فرم، مصالح، الگوهای طراحی) به تحلیل علل و پیامدهای این دگردیسی می‌پردازد.

روش پژوهش: این پژوهش از نوع کیفی و با روش تطبیقی انجام شده است. روش گردآوری داده‌ها از طریق مطالعات میدانی (شامل مشاهده، نقشه‌برداری مصاحبه معماران) پروژهای شاخص معماری مسکونی تهران و کتابخانه-ای (بررسی اسناد آرشیوی نقشه‌ها و بررسی سبک‌شناختی نظریه مکان نوربرگ شولتز) گردآوری شده‌اند.

سوالات پژوهش:

۱. چگونه می‌توان میان سنت و مدرنیته در معماری مسکونی تهران تعادلی خلاقانه برقرار کرد و به الگویی ترکیبی از سنت و مدرنیته در معماری معاصر دست یافت؟
 ۲. سیر تحول سبک‌شناختی معماری مسکونی تهران در بازه‌ی ۱۳۵۰ تا ۱۴۰۰ به لحاظ فرم، مصالح و الگوهای طراحی، چگونه بوده است؟
- نتیجه‌گیری:** معماری مسکونی آینده در تهران و دیگر شهرهای ایران، برای دستیابی به کیفیت، پایداری و معنا، باید از تجربه‌های گذشته بیاموزد و درعین حال نگاهی نو به آینده داشته باشد. بازتعریف مفاهیمی مانند حیاط، ایوان، مصالح طبیعی و فضاهای نیمه‌باز، می‌تواند بستری برای شکل‌گیری معماری‌ای هویت‌مند، پاسخ‌گو و انعطاف‌پذیر فراهم آورد. مرور تحولات معماری مسکونی تهران در بازه‌ی ۱۳۵۰ تا ۱۴۰۰ نشان می‌دهد که این حوزه، نه تنها بازتاب تغییرات کالبدی و زیبایی‌شناختی، بلکه انعکاس مستقیم شرایط اجتماعی، اقتصادی و سیاسی ایران بوده است.

واژگان کلیدی: سبک‌شناسی، فرم معماری، مصالح بومی، معماری مسکونی تهران، مدرنیسم

Comparative Analysis of Residential Architecture in Tehran (2021–1971): From Academic Modernism to the Search for Indigenous Identity

Mohammad Masoud Ghiabi

1. PhD Student, Islamic Azad University, Central Tehran Branch, Tehran, Iran.

Received: 16/09/2025

Accepted: 06/06/2026

Page 104-121

Abstract

Problem Statement The problem of the Residential architecture in Tehran is not merely a setting for everyday habitation but also a reflection of intellectual currents, social transformations, and economic changes on a national scale. Particularly over the past fifty years, this architecture has been shaped by the interaction of external and internal forces: on the one hand, the influence of Western modernist ideas and tendencies toward industrialization; and on the other, the pressure of Iranian cultural and religious traditions seeking to preserve identity. This tension between “academic modernism” and the “search for indigenous identity” has transformed Tehran into a living arena of contradiction, diversity, and at times architectural disorder. Projects such as Ekbatan Town in the 1970s exemplified unquestioning adherence to modernist principles through linear and high-rise blocks that completely abandoned central courtyards, iwans, and other identity-forming elements of Iranian architecture. Although this approach was regarded at the time as a symbol of industrial development and progress, in practice it proved largely incompatible with Iranian daily life and residents’ social needs. Conversely, projects of the 2000s such as Mehr Housing, although designed to address accumulated housing demands among low-income populations, generated a new crisis in urban identity through the elimination of collective spaces, spatial uniformity, and neglect of infrastructure. Consequently, Tehran’s residential architecture has continuously fluctuated between two extremes: blind imitation of modernity and identity-less mass housing. Political and social transformations have also played a decisive role in this process. The Islamic Revolution and its cultural consequences, the Iran-Iraq War and its economic impacts, followed by sanctions and fluctuations in oil markets, each redirected the trajectory of architecture in successive decades. The result has been an architectural condition that has not only failed to keep pace with global developments but has at times also proven incapable of adequately responding to domestic needs. Issues such as density crises, high energy consumption, poor material quality, and disconnection from historical concepts constitute only part of the challenges facing Tehran’s residential architecture. The central issue, therefore, concerns how to establish a balance between the functional requirements of contemporary architecture—such as rapid construction, new technologies, high urban density, and economic efficiency—and the historical and identity-based concepts of Iranian architecture, including central courtyards, iwans, indigenous materials such as brick and stone, and collective spaces. Recent

experiences during the 2010s, such as the renewal of Farahzad's urban fabric or hybrid projects such as Abshar Tower and Zeytoon Complex, suggest that there is a path toward critically reinterpreting tradition and integrating it with contemporary technology. Nevertheless, this movement remains nascent and fragmented and therefore requires a clear theoretical and practical framework.

Research Objective: Focusing on three key components—form, materials, and design patterns—this study analyzes the causes and consequences of transformation in Tehran's residential architecture.

Research Questions: Main Research Question How can a creative balance between tradition and modernity be established in Tehran's residential architecture in order to achieve a hybrid model of tradition and modernity in contemporary architecture? Secondary Research Question How has the stylistic evolution of residential architecture in Tehran between 1971 and 2021 developed in terms of form, materials, and design patterns?

Research Methodology : This study adopts a qualitative approach with a historical-comparative methodology. Data were collected through field studies—including observation, mapping, and interviews with architects involved in major residential projects in Tehran—as well as library-based research involving archival documents, architectural plans, and stylistic analyses grounded in Christian Norberg-Schulz's theory of place. One of the most significant aspects of the research methodology was the careful selection of case studies. The chosen examples possess both internal significance and acceptable external validity and generalizability. The projects were selected in a manner allowing them to represent the most significant architectural activities and developments of the past half century. Accordingly, based on fundamental concepts in architectural research methodology, these projects can be regarded as possessing high validity for evaluating the study's conclusions.

A crucial consideration in selecting residential architectural works from the past fifty years was the use of a sufficiently diverse range of examples to enhance external validity and generalizability.

The research sample consisted of twelve major residential projects in Tehran Province between 1971 and 2021. These projects were categorized into four architectural periods: academic modernism, the revolutionary transitional era, the mass-housing era, and the search for identity. Three residential projects from each period were examined. Two principal criteria guided the selection process: first, in order to avoid excessive breadth and analytical complexity, buildings with a single function and from a single geographic context were chosen. Residential buildings in Tehran were selected because housing constitutes one of the most extensive and influential aspects of urban design and because architects have accumulated considerable experience in residential design. Second, the selected works belonged to the contemporary era and the past half century. One indirect advantage of this criterion was that the projects were not excessively famous or overstudied, allowing the article to offer relatively original analytical perspectives.

Conclusion: Based on the findings of this study, it can be argued that residential architecture in Tehran over the past five decades reflects both a crisis of identity and a latent capacity for identity reconstruction. Although projects such as Ekbatan and Mehr Housing each possessed distinct strengths and weaknesses, the fundamental question remains: Is it possible to create an architecture that simultaneously responds to contemporary needs while remaining rooted in cultural traditions? The answer to this question can be observed in emerging trends during the 2010s. Projects that have attempted to redefine the courtyard, employ indigenous materials, and integrate sustainable technologies demonstrate that a conscious synthesis of tradition and modernity is not only possible but necessary. Although this new movement remains limited and fragmented, it may determine the future direction of residential architecture in Iran. Tehran's residential architecture must learn from the failures of identity-less mass housing. National housing policies should prioritize spatial quality and cultural identity. Architects and urban planners should reinterpret tradition not as a static and unchangeable heritage but as a dynamic source of innovation. The future of Iranian residential architecture depends upon establishing

a creative balance between modern technology, environmental sustainability, and indigenous cultural values. Therefore, policymakers must adopt measures that enhance the sustainability and quality of residential architecture in a manner that constructs an intelligent and critical bridge between past and future, tradition and modernity, and economy and culture.

Keywords: Stylistics, Architectural Form, Indigenous Materials, Residential Architecture of Tehran, Modernism.

References:

- . Okhovat, H., Bemanian, M. R., & Ansari, M. (2011). Reconsidering the Spiritual Concept of Traditional Housing in Desert Climates. *Iranian-Islamic City Studies Journal*, No. 5.
- Ansari, M. (2014). *Hermeneutic Phenomenology of Place: The Placeness of Naqsh-e Jahan Square*. Abadan: Porsesh Publications.
- Partovi, P. (2013). *Phenomenology of Place* (2nd ed.). Tehran: Matn Institute for Art Publications.
- Pourmand, H., & Fallah, H. (2013). *Phenomenology of Place: Re-reading Identity in Historical Urban Fabric*. *Ketab-e Mah-e Honar Journal*, No. 181.
- Habibi, S. M. (2016). *Transformations of Contemporary Iranian Architecture*. Tehran: University of Tehran Press.
- Hannachi, P. (2013). *Mehr Housing and the Crisis of Urban Identity*. *Fine Arts Journal*.
- Fallahatpisheh, G. (2019). *The Impact of Urban Policies on Tehran's Residential Architecture*. Tehran: Tahan Publications.
- Zekavat, K. (2021). *Residential Towers in Tehran: From Form to Function*. Tehran: Fekr-e No Publications.
- Eftekhazadeh, R. (2020). *Theories of Integration in Contemporary Iranian Architecture*. Tehran: Fekr-e No Publications.
- Rajabi, M. M. (2018). *Culture, Space, and Architecture*. Tehran: Iran University of Science and Technology.
- Keynia, M. R. (2012). *Urban Development and Contemporary Iranian Architecture*. Tehran: Shahid Beheshti University Press.
- Rafieian, M., & Ziari, K. (2008). *Fundamentals of Urban Design with an Iranian-Islamic Approach*. Tehran: SAMT Publications.
- Ahmadi, F. (2009). *Investigating Indigenous Concepts in Contemporary Architecture*. *Fine Arts Quarterly*.
- Norberg-Schulz, C. (2009). *The Concept of Dwelling: On the Way to Figurative Architecture* (Trans. Mahmoud Amiri Yar-Ahmadi). Tehran: Agah Publications.
- Norberg-Schulz, C. (1980). *Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture*. Rizzoli.
- Etehad, M. (2016). "Tehran's Modernism: From the 1950s to the 1970s." *International Journal of Islamic Architecture (IJIA)*.
- Memarian, G. (2003). "The Role of Courtyards in Iranian Traditional Architecture." *ICONARP Journal*.
- Madanipour, A. (1998). *Tehran: The Making of a Metropolis*. Wiley.
- Carmona, M. (2010). *Public Places Urban Spaces: The Dimensions of Urban Design*. Routledge.
- Tafahomi, R. (2018). "Housing Design and Urban Morphology in Tehran: A Contextual Approach." *Architecture and Urban Planning*, 14(1), 45–53.
- Mirmoghtadaee, M. (2009). "Process of Housing Transformation in Iran." *Habitat International*, 33(1), 50–56.
- Kheirabadi, M. (2000). *Iranian Cities: Formation and Development*. Syracuse University Press.
- Dovey, K. (2010). *Becoming Places: Urbanism/Architecture/Identity/Power*. Routledge.
- Rapoport, A. (1969). *House Form and Culture*. Prentice Hall.
- fashioned, it is vintage: Vintage fashion and the complexities of 21st-century consumption practices. *Sociology*, 47(2), 355–365. <https://doi.org/10.1177/0038038512455864>
- Yarshater, E. (2005). *History and art of carpet weaving in Iran* (R. L. Khamseh, Trans.). Niloufar. (Original work published 1993).
- Zhouleh, T. (2002). *A study on Iranian carpets*. Yassavoli.
- Zhouleh, T. (2013). *Understanding carpets*. Yassavoli Cultural Center.

مقدمه، بیان مسئله

معماری مسکونی در شهر تهران نه تنها بستری برای سکونت روزمره، بلکه بازتابی از جریان‌های فکری، تحولات اجتماعی و تغییرات اقتصادی در سطح ملی است. به‌ویژه در پنجاه سال اخیر، این معماری در معرض تأثیرات متقابل نیروهای بیرونی و درونی قرار گرفته است: از یک‌سو نفوذ اندیشه‌های مدرنیستی غربی و گرایش به صنعتی سازی و از سوی دیگر فشار سنت‌های فرهنگی و مذهبی جامعه ایرانی برای حفظ هویت. این جدال میان «مدرنیسم آکادمیک» و «جست‌وجوی هویت بومی»، تهران را به صحنه‌ای زنده از تضاد، تنوع و گاه آشفتگی در معماری مسکونی بدل ساخته است. پروژه‌هایی همچون شهرک اکباتان در دهه ۱۳۵۰، نمایانگر پیروی بی‌چون‌وچرا از اصول مدرنیستی بودند؛ بلوک‌های خطی و بلندمرتبه که به‌طور کامل حیات مرکزی، ایوان و دیگر عناصر هویت‌ساز معماری ایرانی را کنار گذاشتند. این رویکرد اگرچه در زمان خود نمادی از توسعه و پیشرفت صنعتی تلقی می‌شد، اما در عمل با زندگی روزمره ایرانی و نیازهای اجتماعی ساکنان چندان سازگار نبود (Etehad, ۲۰۱۶). در مقابل، پروژه‌های دهه ۱۳۸۰ نظیر مسکن مهر، هرچند با هدف تأمین نیاز انباشته‌ی مسکن اقشار کم‌درآمد طراحی شدند، اما با حذف فضاهای جمعی، یکنواختی کالبد و بی‌توجهی به زیرساخت‌ها، بحرانی جدید در هویت شهری پدید آوردند (حناچی، ۱۳۹۲)؛ بنابراین، معماری مسکونی تهران همواره میان دو قطب افراطی — تقلید صرف از مدرنیته یا انبوه‌سازی بی‌هویت — در نوسان بوده است. تحولات سیاسی-اجتماعی نیز نقشی تعیین‌کننده در این روند داشته‌اند. انقلاب اسلامی و پیامدهای فرهنگی آن، جنگ تحمیلی و پیامدهای اقتصادی ناشی از آن و سپس تحریم‌ها و نوسانات بازار نفت، همگی مسیر معماری را در هر دهه تغییر داده‌اند. نتیجه این وضعیت، معماری‌ای است که نه تنها همگام با تحولات جهانی حرکت نکرده، بلکه گاه در پاسخ به نیازهای داخلی

نیز ناکام مانده است. بحران تراکم، مصرف بالای انرژی، ضعف در کیفیت مصالح و گسست از مفاهیم تاریخی، تنها بخشی از چالش‌هایی هستند که معماری مسکونی تهران با آن‌ها روبه‌روست (Mirmoghtadaee, ۲۰۰۹). در این میان، مسئله اساسی آن است که چگونه می‌توان میان الزامات عملکردی معماری معاصر (نظیر سرعت ساخت، بهره‌گیری از فناوری‌های نوین، تراکم بالای شهری و صرفه‌جویی اقتصادی) و مفاهیم تاریخی و هویتی معماری ایرانی (نظیر حیات مرکزی، ایوان، مصالح بومی چون آجر و سنگ و فضاهای جمعی) توازن برقرار کرد. تجربه‌های اخیر در دهه ۱۳۹۰، همچون نوسازی بافت فرحزاد یا پروژه‌های تلفیقی نظیر برج آبشار و زیتون، نشان می‌دهند که راهی برای بازخوانی انتقادی سنت و پیوند آن با فناوری معاصر وجود دارد؛ باین‌حال، این جریان هنوز نوپا و پراکنده است و نیازمند چارچوب نظری و عملی روشن می‌باشد (افتخار زاده، ۱۳۹۹).

ضرورت این پژوهش از آنجا ناشی می‌شود که معماری مسکونی، به‌عنوان فراگیرترین گونه‌ی معماری شهری، نقشی مستقیم در کیفیت زندگی، هویت فرهنگی و حتی انسجام اجتماعی ایفا می‌کند. تداوم روند کنونی — چه در قالب تقلید سطحی از مدرنیسم و چه در شکل انبوه‌سازی بی‌کیفیت — می‌تواند به بحرانی پایدار در سیمای شهر و تجربه‌ی زیسته‌ی ساکنان بینجامد. از این‌رو، بررسی تحولات سبک‌شناختی معماری مسکونی تهران در بازه‌ی ۱۳۵۰ تا ۱۴۰۰، نه صرفاً اقدامی تاریخی، بلکه ضرورتی برای یافتن الگوهای تلفیقی پایدار و هویت‌مند است. این مقاله تلاش دارد تا با رویکرد تطبیقی و سبک‌شناسانه، ضمن تحلیل پروژه‌های شاخص هر دهه، پاسخی برای این پرسش بنیادین ارائه دهد: چگونه می‌توان میان سنت و مدرنیته در معماری مسکونی تهران تعادلی خلاقانه برقرار کرد؟ نتیجه‌ی چنین پژوهشی می‌تواند مبنایی نظری و عملی برای نسل آینده‌ی معماران باشد تا طراحی‌های آن‌ها نه تنها کارکردی

با هدف افزایش اعتبار خارجی و قابلیت تعمیم‌پذیری این آثار بوده است. نمونه تحقیق شامل ۱۲ پروژه شاخص مسکونی در استان تهران از دهه ۱۳۵۰ تا ۱۴۰۰ می‌باشد که به ۴ دوره معماری مدرنیسم آکادمیک، دوران گذار انقلابی، عصر انبوه‌سازی و جست‌وجوی هویت تقسیم‌بندی شده است در هر دوره ۳ پروژه مسکونی مورد بررسی قرار گرفته است. برای انتخاب آثار دو معیار کلی اساس کار قرار گرفت: برای پرهیز از گسترده شدن مطلب و دشواری در نتیجه‌گیری و تقلیل عوامل اغتشاش‌کننده، بناها با یک نوع کاربری و از یک جغرافیا انتخاب شد و به دو دلیل آثار، از میان بناهای مسکونی و از جغرافیای تهران برگزیده شد: ۱- مسکن از مهم‌ترین و گسترده‌ترین موضوع طراحی شهر است که تأثیر بسیاری بر سیمای شهر دارد و همچنین معماران به دلیل گستردگی مسکن تجربیات زیادی در زمینه طراحی مسکونی دارند. ۲- آثار انتخاب شده، متعلق به دوره معاصر و نیم‌قرن اخیر باشد از فواید تبعی این قاعده آن است که آثار آن‌قدر مشهور نیستند که نقدی درباره‌شان نوشته شده باشد و این مایه نگارش مقاله-ای می‌شود که کارمایه آن تازه و بدیع است و به‌علاوه آثاری محل بحث‌اند که انقطاع از گذشته در دوره‌شان بیش از همیشه مشهود است، از آنجاکه انتخاب آثاری با این رویکرد در میان همه آثار ممکن، مستدعی پژوهشی گسترده است، به نظر صاحب‌نظران معماری و افراد خبره کسانی که آثار امروز ایران و معماری اصیل ایرانی را می‌شناسند اتکا شد، در اولین قدم، فهرستی از افراد خبره دانشگاهی و یا حرفه‌ای تهیه شد، از میان این افراد، عده‌ای در دسترس بودند و با محققین در این باره همکاری کردند. مراجعه به این افراد از آن‌ها خواسته شد تا آثار مسکونی معاصر نیم‌قرن اخیر تهران که متناسب با موضوع تحقیق می‌باشد و برای تحلیل مناسب هستند معرفی شوند. از میان آثار پیشنهاد شده مرتبط با هر دوره ۱۲ پروژه انتخاب شد. معیار انتخاب این پروژه‌ها در دسترس بودن مدارک فنی و نقشه‌های این پروژه‌ها و امکان بازدید و تصویربرداری از آن‌ها بوده است.

به‌منظور تحلیل پروژه‌های مسکونی منتخب از نظریه نوربرگ شولتز استفاده شد. به این ترتیب هم مسائل اجتماعی و فرهنگی هر اثر مورد بررسی قرار گرفته و هم به راحتی استفاده از بنا و ساختار و سازه آن نیز می‌انديشد، لیکن تمرکز و دقت خود بر فرم، مصالح و الگوهای طراحی به کار گرفته شده در هر دوره می‌باشد.

و معاصر، بلکه ریشه‌دار در هویت ایرانی-اسلامی نیز باشد. در بررسی پیشینه‌ی مطالعات معماری مسکونی تهران، چندین گسست پژوهشی قابل تشخیص است. نخست، فقدان پیوستگی در مطالعات سبک‌شناختی؛ به‌طوری‌که پژوهش‌های پیشین، همچون اثر پیرنیا (۱۳۷۵)، صرفاً به دوره‌های خاصی از تاریخ معماری پرداخته و روند تحول را در بستر زمانی گسترده‌تر نادیده گرفته‌اند. دوم، غفلت از رابطه دیالکتیکی میان عوامل سیاسی و اقتصادی با تغییرات فنی و زیباشناختی، به‌ویژه در دوران تحریم و نوسانات بازار مصالح ساختمانی؛ موضوعی که می‌تواند درک پویایی‌های سبک و مصالح را به سطحی ساختاری ارتقا دهد. سوم، ابهام در شناخت الگوهای طراحی معاصر و مسئله بازآفرینی حیاط مرکزی در آپارتمان‌ها و برج‌های شهری؛ پرسشی که به ماهیت اجتماعی و فرهنگی فضاهای نیمه‌عمومی بازمی‌گردد و در پژوهش‌های موجود کمتر مورد واکاوی قرار گرفته است. این مقاله با رویکردی تطبیقی و کیفی، درصدد است این شکاف‌ها را پر کرده و پیوندی خلاق میان سنت و مدرنیته در معماری مسکونی تهران برقرار نماید.

روش تحقیق

این پژوهش از نوع کیفی و با رویکرد تاریخی-تطبیقی انجام شده است. روش گردآوری داده‌ها از طریق مطالعات میدانی (شامل مشاهده، نقشه‌برداری مصاحبه معماران) پروژه‌های شاخص معماری مسکونی تهران و کتابخانه‌ای (بررسی اسناد آرشیوی نقشه‌ها و بررسی سبک‌شناختی نظریه مکان نوربرگ شولتز) گردآوری شده‌اند. یکی از مهم‌ترین بخش‌ها در استفاده از روش تحقیق انتخاب نمونه‌های موردی مناسب است. نمونه‌هایی که هم از اهمیت و اعتبار داخلی برخوردار باشند و هم اعتبار خارجی یا قابلیت تعمیم‌پذیری مناسب و قابل‌قبولی داشته باشند. پراکندگی پروژه‌ها نیز به صورتی انتخاب شده است که بتوان به‌سادگی آن را نمونه‌ای از مهم‌ترین فعالیت‌ها و اقداماتی دانست که در معماری نیم‌قرن اخیر به انجام رسیده است. از این رو به‌آسانی می‌توان بر اساس مفاهیم پایه‌ای روش تحقیق در معماری، آن‌ها را دارای ضریب روایی بالا و قابل‌قبولی در ارزیابی نتایج بحث دانست. موضوع بسیار مهمی که در انتخاب آثار معماری مسکونی نیم‌قرن اخیر برای تحلیل در این پژوهش تا حد قابل‌قبولی موردتوجه و تأکید بوده است. استفاده از پراکندگی قابل‌قبول در آثار انتخاب شده؛

مبانی نظری

مسکن از دیدگاه پدیدارشناسی شولتز

رابطه ناگسستنی و پیوند عمیق سکونت با مفاهیمی همچون مکان، فضا و محیط باعث شده است تا معماری به یکی از زمینه‌های مهم در رسیدن به مفهوم سکونت تبدیل شود، سکونت سطوح و مراتبی دارد که از جمله آن می‌توان به سکونت فیزیکی، سکونت ذهنی، سکونت خیالی و... اشاره نمود، تناظر این مراتب با انسان و محیط باعث می‌گردد تا برای رسیدن به درکی عمیق از سکونت، پرداختن به زمینه‌های فلسفی پیرامون سکونت اجتناب ناپذیر گردد، در سیر فلسفه کمتر فیلسوفی هم‌تراز با مارتین هایدگر می‌توان یافت که به‌طور مستقیم درباره سکونت، اندیشه‌هایش را بیان کرده باشد، کریستیان نوربرگ شولتز عموماً به‌عنوان نماینده نگرش هایدگری در معماری شناخته می‌شود. شولتز خود نیز در آثارش به بهره‌گیری از اندیشه‌های هایدگی در معماری اشاره می‌نماید. بنابراین شناخت و بررسی اندیشه‌های شولتز پیرامون سکونت در درک مفهوم سکونت بسیار مهم خواهد بود. کریستیان نوربرگ شولتز همراه با هایدگی در کتاب مهم خود «مفهوم سکونت» سکونت را فراتر از سقفی بر بالای سر و به زیر پا آمدن چند مترمربعی زمین می‌داند. شولتز در طبقه‌بندی سکونت، چهار شیوه سکونت را در سه مرتبه نام می‌برد. دیدار با دیگران، توافق با دیگران و یافتن موجودیت (شولتز، ۱۹۸۵).

شولتز دیدار با دیگران را به معنای «آهنگ دادوستد تولیدات، اندیشه‌ها و احساسات، یعنی آزمودن زندگی به‌عنوان عرصه امکانات گوناگون (شولتز، ۱۳۹۶) تعریف می‌کند و شیوه این مرتبه را سکونت مجتمع می‌نامد. شولتز توافق با دیگران را به معنای «پذیرش مجموعه‌ای از ارزش‌های مشترک» تعریف می‌کند و شیوه این مرتبه را «عمومی» می‌نامد. شولتز مکان سکونت عمومی را «نهاد» می‌داند. شولتز یافتن موجودیت را به معنای «گزینش جهان کوچک و از آن خود» تعریف می‌کند و شیوه این مرتبه را سکونت «خصوصی» می‌نامد. او مکان این سکونت را «خانه» می‌داند. خانه در اندیشه وی پناهگاه یا مکانی که خاطرات تشکیل‌دهنده جهان خصوصی آدمی را در خودگرد آورده و به نمایش می‌گذارد است (همان). او مانند هایدگی معتقد است سکونت زمانی به هدف خود خواهد رسید که انسان بتواند در مکان، بودن و هستی خویش را ادراک نماید. یعنی به بالاترین مرتبه سکونت که همانا یافتن موجودیت

است، دست یابد. در نگاه وی زمانی این امر رخ می‌دهد که انسان، مسکن گزیده و در نتیجه جایگاه خود در جهان را تثبیت کرده باشد. علاوه بر این ها شولتز درجایی دیگر سکونت را به‌منزله پیوند میان انسان و محیط می‌داند «سکونت بیانگر برقراری پیوندی پرمعنا بین انسان و محیطی مفروض می‌باشد. این پیوند از تلاش برای هویت یافتن، یعنی، به مکانی احساس تعلق داشتن ناشی گردیده است. بدین ترتیب، انسان زمانی بر خود وقوف می‌یابد که مسکن گزیده و در نتیجه هستی خود در جهان را تثبیت کرده باشد (شولتز، ۱۳۹۶).

مکان، پدیده‌ای در جهان هستی است که در تجربیات مستقیم انسان شناخته می‌شود، مکان سرشار از معنا، دیدنی‌ها و فعالیت‌های پویا است. مکان به‌عنوان پدیده‌ای منبع هویت بخشی فردی و اجتماعی به انسان است، برای انسان پویایی و سرزندگی دارد و روابط انسان با آن، مانند روابط انسان‌ها با یکدیگر می‌تواند اسباب خوشایندی و دل‌چسبی و بعضی اوقات ناخوشایندی یک فضا را جلوه گر نماید (انصاری، ۱۳۹۳). شولتز، مکان را چیزی بیشتر از یک محل انتزاعی و جزئی یکپارچه از وجود می‌داند. اگر بخواهیم یک محیط مجرد را عینی درک کنیم، باید از واژه مکان استفاده کنیم؛ چراکه تمامی اتفاقات، با توجه به مکان و البته در مکان رخ می‌دهد. نگاه نوربری شولتز به مکان به‌عنوان یک پدیده در جهان هستی، به‌گونه‌ای بنیادین متفاوت است. از نظر شولتز، مکان اساساً همان چیزی است که هست و این دلیل، کیفیت ذاتی موجود در محیط فیزیکی ما است؛ لذا مداخله انسان در مکان زمانی بیشتر از همیشه موفق خواهد بود که بتواند در گام ابتدایی ماهیت اصلی مکان را بشناسد و در گام بعدی، محیطی انسانی ایجاد نماید که با این پدیده بیشتر هماهنگ باشد (انصاری، ۱۳۹۳).

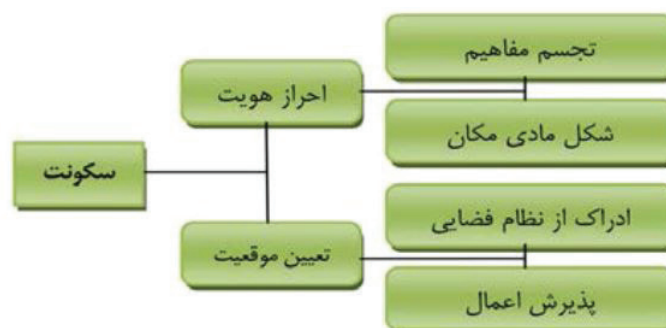
جدول ۱- دیدگاه شولتز درباره مکان (شولتز، ۱۳۸۹)

Table 1. Schultz's Perspective on Place (Schultz, 2010)

پدیدار مکان	شامل پدیده‌های ملموس و عینی (درختان و...) و پدیده‌های ناملموس (احساسات) می‌باشد.
ساختار مکان	وجوه خصلت و فضا در مکان که حالت ثابت و همیشگی ندارند.
روح مکان	روح مکان در تحصیل پایگاه وجودی انسان، جه تیابی (بداند کجاست) و این-همانی (چگونه در مکان قرار دارد) و درنهایت ایجاد حس تعلق به مکان تأثیرگذار بوده و وظیفه اصلی معماری، طراحی محیط و درنتیجه عینیت بخشیدن به روح مکان می‌باشد.

به‌گونه‌ای که هر یک آن دیگری را به وجود می‌آورد و منعکس می‌نماید. مردم در محیط همانند سوژه‌های مرتبط با یک شیء عمل نمی‌کنند (آن‌گونه که رویکردهای شناختی یا ساختاری به رفتار محیطی تلقی نمایند) بلکه، مردم موجوداتی تجربه‌کننده هستند که اعمال، رفتارها و شناخت‌های آنان در محیطی تحقق می‌یابد که تحت تأثیر این اعمال قرار دارد. هدف اصلی پدیده‌شناسان در مطالعات محیطی جستجو و کاوش ماهیت اصلی پدیده‌ها است (پرتویی، ۱۳۹۲).

باور شولتز این است که نمی‌توان مکان را به‌عنوان کلیت کیفی از یک طبیعت پیچیده به‌وسیله ابزارهای تحلیلی علمی توصیف نمود. به‌مثابه یک اصل، علم برای نیل به دانش عینی، امور داده‌شده را انتزاع می‌نماید. جهان زندگی روزمره که در این رهگذر از دست رفته (زیست-جهان) است که باید موجب نگرانی واقعی بشر به‌طورکلی و شهرسازان و معماران به‌طور خاص باشد. خوشبختانه روشی با نام پدیده‌شناسی برای خروج از این بن‌بست وجود دارد (پورمند و فلاح، ۱۳۹۲). نکته اصلی در رویکرد پدیده‌شناسانه، مبتنی بر این فرض است که مردم و محیط آن‌ها به‌طور تنگاتنگ درهم‌تنیده‌اند؛

دیاگرام ۱- مفهوم سکونت از نگاه شولتز (اخوت و همکاران، ۱۳۹۰).

Diagram 1. The Concept of Dwelling from Schultz's Perspective (Akhavat et al., 2011)

چارچوب تحلیلی

تحولات این دوره را می‌توان در چهار مقطع کلیدی ردیابی کرد:

۱. دهه ۱۳۵۰: عصر مدرنیسم آکادمیک

• نماد شاخص: مجموعه‌ی اکباتان (۱۳۵۵) با الهام از "واحد

همسایگی" کلارنس پری

• ویژگی‌های سبکی:

• حذف حیاط مرکزی و جایگزینی با بلوک‌های خطی

• استفاده از بتن پیش‌ساخته به‌عنوان نماد پیشرفت

• استانداردسازی واحدها بر اساس الگوی غربی

• منابع: Etehad (۲۰۱۶) در پژوهش Tehran's Modernism

نشان می‌دهد این پروژه متأثر از آموزش‌های معماران

ایرانی در اروپا بود.

شهرک اکباتان را می‌توان نماد کامل «مدرنیسم آکادمیک» در

معماری مسکونی ایران دانست؛ پروژه‌ای که در دهه ۱۳۵۰

با همکاری مهندسان ایرانی و شرکت آمریکایی Starrett و با

الهام از نظریه «واحد همسایگی» کلارنس پری طراحی شد.

این مجموعه با بیش از ۱۵ هزار واحد مسکونی در سه فاز،

مبتنی بر اصل نظم فضایی، تفکیک عملکردی و استفاده

گسترده از مصالح صنعتی همچون بتن پیش‌ساخته طراحی

شده بود (Etehad, ۲۰۱۶). از منظر سبک‌شناختی، اکباتان

با حذف کامل حیاط مرکزی، استفاده از بلوک‌های خطی

و بلند و تمرکز بر تراکم عمودی، به‌طور کامل از الگوهای

معماری سنتی فاصله گرفت. فرم‌ها منظم، تکرارپذیر و

به‌وضوح مبتنی بر الگوهای مدرن غربی بودند. در این

پروژه، مدرنیسم به‌مثابه نماد پیشرفت و صنعتی‌شدن

مطرح شد و نشانه‌ای از فاصله‌گیری گفتمانی از معماری

بومی بود. بااین‌حال، با گذشت زمان، فازهای اکباتان از نظر

اجتماعی و فرهنگی دچار تحول شدند و حتی برخی فضاهای

بین بلوک به محیط‌های جمعی پرجنب‌وجوش بدل شدند.

این مسئله نشان می‌دهد که هرچند فرم اولیه بر پایه

اصول خشک مدرنیستی شکل گرفت، اما لایه‌های اجتماعی

و تجربه زیسته توانستند بخشی از مکان‌مندی را به این

فضا بازگردانند (نوربرگ-شولتز، ۱۹۸۰).

۲. دهه‌های ۱۳۶۰-۱۳۷۰: دوران گذار انقلابی

• شوک‌های مؤثر:

• انقلاب ۱۳۵۷: بازگشت به معماری "بومی-اسلامی"

• جنگ تحمیلی: محدودیت مصالح وارداتی

• تحولات کلیدی:

• بازگشت موقت به آجر و سنگ در پروژه‌هایی مانند

مسکن جنگ‌زدگان

• ساده‌سازی فرم‌ها به شکل مکعب‌های عملکرد گرا

• ظهور نخستین برج‌های مسکونی در سعادت‌آباد با

فاهای شیشه‌ای (ذکاوت، ۱۴۰۰)

مسکن جنگ‌زدگان: مسکن جنگ‌زدگان دهه ۱۳۶۰ ایران

عمدتاً با چالش‌های جدی کمبود عرضه، تورم شدید و رشد

تقاضا (به‌ویژه در شهرهای امن‌تر) روبرو بود؛ دولت سعی

کرد با «کوچک‌سازی مسکن» و ارائه تسهیلات برای ساخت

واحدهای کم‌بضاعت (۴۰-۵۰ متری) و تخفیف در نرخ زمین و

پروانه ساخت، بحران را مهار کند، اما اغلب جنگ‌زدگان به

شهرهای دیگر (مانند اصفهان، شیراز) مهاجرت کرده و فشار

بر بازار مسکن این شهرها افزایش یافت و قیمت‌ها صعودی

شد.

چالش‌های اصلی مسکن در دهه ۱۳۶۰:

کمبود شدید عرضه: منابع محدود و کندی ساخت‌وساز،

پاسخگوی نیاز جمعیت رو به رشد نبود.

مهاجرت‌های گسترده: جابجایی از مناطق جنگ‌زده به

شهرهای امن، تقاضا را به‌شدت بالا برد.

تورم و کاهش قدرت خرید: تورم ناشی از جنگ، قدرت خرید

مردم را کاهش داد، هرچند سرمایه‌گذاران ملکی تا حدی سود

می‌بردند.

عدم توازن بازار: سیاست‌های دولتی نمی‌توانست به‌تنهایی

رشد قیمت ناشی از تقاضای مهاجران را مهار کند.

راهکارهای دولت و مشکلات جنگ‌زدگان:

- کوچک‌سازی مسکن: سیاست ساخت واحدهای کوچک‌تر

(۴۰ تا ۵۰ متر مربع) برای اجاره ارزان‌قیمت.

- تسهیلات و تخفیفات: ارائه زمین با نرخ ترجیحی (رایگان

برای کم‌درآمدها) و بخشودگی در پروانه‌های ساختمانی برای

- متراژ پایین: تثبیت اجاره: تلاش برای مهار افزایش اجاره‌بها

با مقررات دولتی.

۳. دهه ۱۳۸۰: عصر انبوه‌سازی

• پروژه نمادین: مسکن مهر

• ویژگی‌های بحران‌زا:

که اهداف صرفاً اقتصادی و کمی، جای توجه به کیفیت فضا و هویت معماری را گرفتند. تراکم فضایی و یکنواختی کالبد پروژه مسکن مهر را به خوبی نشان می‌دهند. برج‌هایی بلند با نماهای بتنی ساده، بدون هیچ نشانه‌ای از حیاط یا فضای جمعی. برخی از فازها حتی نیمه‌تمام رها شده‌اند و در مناطق فاقد زیرساخت خدماتی ظاهر شده‌اند. این ساختار، ترکیب عملکردگرایی بیش‌ازحد و فقدان توجه به هویت مکانی و اجتماعی در معماری مسکن مهر را آشکار می‌کند.

۴. دهه‌های ۱۳۹۰-۱۴۰۰: جست‌وجوی هویت

- گرایش‌های نوظهور:
• تلفیق حیاط مرکزی با فرم‌های مدرن (نوسازی بافت فرحزاد)
• بازتعریف مصالح بومی (استفاده از آجر در برج آبشار تهران)
• الگوهای پایدار مانند بام‌های سبز در پروژه زیتون
- پارادوکس معاصر: پژوهش افتخار زاده (۱۳۹۹) تأکید می‌کند این دوره میان تقلید از غرب و بازگشت به خویش در نوسان است.

• یکسان‌سازی سبکی در سطح ملی

• کاهش کیفیت فضایی با حذف فضاهای میانی

• غلبه کمیت بر کیفیت (حناچی، ۱۳۹۲)

- آسیب‌شناسی: فلاح‌پیشه (۱۳۹۸) نشان می‌دهد سیاست‌های شهری این دهه، هویت مکانی را قربانی سرعت ساخت‌وساز کرد.

مسکن مهر یکی از گسترده‌ترین پروژه‌های انبوه‌سازی دولتی در تاریخ ایران است که در دهه ۱۳۸۰، به‌منظور خانه‌دار کردن اقشار کم‌درآمد آغاز شد. هدف اولیه این طرح، پاسخ‌گویی سریع به نیاز انباشته‌ی مسکن بود؛ اما به دلیل تمرکز بر کمیت به جای کیفیت، این پروژه با انتقادات گسترده‌ای از منظر طراحی معماری، جای‌گیری جغرافیایی و ناکارآمدی زیرساختی روبه‌رو شد (حناچی، ۱۳۹۲؛ پیشه، ۱۳۹۸). از منظر سبک‌شناسی، مسکن مهر را می‌توان مصداق معماری توده‌ای و غیرسایت سازگار دانست. حذف حیاط، نبود فضاهای نیمه‌باز و جمعی، استفاده از نماهای یکنواخت و بی‌روح و مصالح ارزان‌قیمت، باعث شد که این پروژه‌ها فاقد پیوند با اقلیم، فرهنگ و نیازهای اجتماعی باشند. همچنین بسیاری از پروژه‌های مسکن مهر در حاشیه‌ی شهرها یا حتی خارج از محدوده‌ی خدمات شهری واقع شده‌اند که این موضوع به انزوای اجتماعی و ناکامی در جذب جمعیت انجامید. به‌طور خلاصه، مسکن مهر نمایانگر بحران طراحی در سیاست‌گذاری مسکن بود؛ جایی

تصویر ۱. تصاویر مختلف از مجموعه اکباتان (آرشیو شخصی نگارنده)

Image 1: Various Image Of Ekbatan Redintial complex (Author s Personal Archive)

تصویر ۲. تصاویر مختلف از مسکن مهر (آرشیو شخصی نگارنده)

Image 2: Various Image Of Mehr Redintial complex (Author s Personal Archive)

یافته‌های تحقیق

جدول ۲- یافته‌های کلیدی فرم، مصالح، الگوها (منبع: نگارنده)

Table 2. Key Findings Regarding Form, Materials, and Patterns (Source: Author)

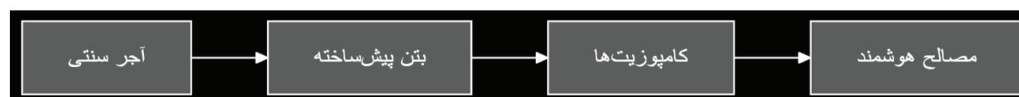
دهه ۱۴۰۰	دهه ۱۳۸۰	دهه ۱۳۵۰	مؤلفه
تلفیق حجم‌های پلکانی با حیاط مرکزی سه‌بعدی	برج‌های عمودی ایزوله (تراکم ۴۰٪)	بلوک‌های خطی افقی (ارتفاع متوسط ۴ طبقه)	فرم
بتن غایبان UHPC + آجرنسوز + شیشه هوشمند	ساندویچ پانل + شیشه دوجداره	بتن پیش‌ساخته + آلومینیوم	مصالح
بازگشت حیاط سقفی (Sky Courtyard) + فضاهای تبدیل پذیر	حذف فضاهای جمعی	حذف حیاط و ایوان	الگوها

دیاگرام ۲- سیرتحول مصالح در دوره (۱۳۵۰-۱۴۰۰) (منبع: نگارنده)

Diagram 2. Evolution of Materials During the Period 1971–2021 (Source: Author)

دیاگرام ۳- سیرتحول مصالح در دوره (۱۳۵۰-۱۴۰۰) (منبع: نگارنده)

جدول ۳- سبک‌شناختی معماری مسکونی تهران (۱۳۵۰-۱۴۰۰) (منبع: نگارنده)

Table 3. Stylistic Classification of Tehran Residential Architecture (1971–2021) (Source: Author)

مؤلفه/دهه	دهه ۱۳۵۰	دهه ۱۳۶۰-۱۳۷۰	دهه ۱۳۸۰	دهه ۱۳۹۰-۱۴۰۰
پروژه‌های شاخص	اکباتان- ۱۳۵۵ شهرک غرب نارمک	مسکن جنگ‌زدگان کرج- برج سفید سعادت‌آباد- مجموعه مسکونی کوی بیمه-	مسکن مهر پرند- برج میلاد- پردیس تپه البرز-	نوسازی بافت فرحزاد - برج آبخار تهران- اکو-برج زیتون -
ویژگی‌های فرمی	بلوک‌های خطی ۴-۸ طبقه - ارتفاع ثابت ۲.۷ متر- نسبت پنجره به دیوار ۱:۳ پلان‌های L/T شکل	حجم‌های مکعبی ۳ طبقه - سقف‌های تیرچه‌بلوک پیش‌آمدگی بالکن‌های ۱.۲ متری	برج‌های ۱۵-۳۵ طبقه- نسبت تراکم ۴۰٪ - عمق واحدها ≥ ۸ متر - فرم‌های بی‌ریخ-	ترکیب عمودی-افقی- حجم‌های پلکانی- حیاط مرکزی
سیر تحول مصالح	بتن پیش‌ساخته C۲۵ • فولاد ST۳۷ • آلومینیوم آنادایز شده • پوشش سیمان-پوکه	آجر فشاری ۲۰×۱۰ • سنگ تراورتن ۲cm • شیشه رفلکتیو ۶mm • عایق‌های پشم شیشه	بتن مسلح C۲۰ • ساندویچ پانل ۱۰cm • شیشه دوجداره • ۸+۱۲+۸ • نماهای کامپوزیت	بتن نمایان UHPC • آجر نسوز ۵cm • شیشه الکتروکرومیک • پانل‌های فتوولتائیک
الگوهای طراحی	تفکیک فضای پذیرایی/ خواب • راهروهای خطی ۱.۲m • آشپزخانه بسته ۶m ² • حذف ایوان	فضاهای چندعملکردی • حیاط مرکزی ۴m×۴ • نورگیری جنوبی مطلق • سرویس‌های مشترک	حذف فضاهای انتقالی • آشپزخانه‌های اوپن ۱۰ m ² • پارکینگ طبقاتی • لابی‌های غیرفعال	فضاهای تبدیل‌پذیر (پارتیشن متحرک) • حیاط‌های سقفی (Sky) (C urtyard) • بام‌های سبز گسترده
زمینه سیاسی-اجتماعی	• رونق درآمد نفتی • نفوذ فرهنگ غربی • رشد شهرنشینی ۷٪ • سالانه • قانون توسعه عمودی (۱۳۵۴)	• انقلاب و جنگ • سیاست‌های بازسازی • رشد جمعیت ۳.۹٪ • تحریم مصالح	• سیاست مسکن مهر • خصوصی‌سازی زمین • رشد حاشیه‌نشینی ۱۲٪ • افزایش قیمت مسکن ۴۰٪	• تحریم‌های بین‌المللی • جنبش‌های زیست‌محیطی • رشد جمعیت سالمندی • بحران آب
تأثیرات زیست‌محیطی	• مصرف انرژی ۳۵۰ yr/kWh/m ² • جزیره حرارتی +۴°C • نفوذپذیری خاک ۱۰٪	• مصرف انرژی ۲۸۰ yr/kWh/m ² • استفاده از مصالح بومی ۶۵٪ • بازافت آب ۰٪	• مصرف انرژی ۴۰۰ kWh/yr/m ² • تولید زباله ساخت ۱.۵ تن/واحد • فضای سبز ۰.۵m ² /نفر	• مصرف انرژی ۱۵۰ yr/kWh/m ² • بازافت آب ۴۰٪ • کاهش ۵۰٪ C • فضای سبز ۵m ² /نفر

پیشرفت‌های فناوریانه	- سیستم اسکلت بتنی - قالب تونلی - آسانسورهای دوسرعه - تأسیسات مرکزی	- سیستم نیمرخ‌های فولادی - پن‌های پیش‌ساخته سبک - شیشه‌های ایمنی لمینیت	- سیستم قالب بالارونده - مدیریت پروژه BIM - مقدماتی سیستم‌های VRF	- ساخت‌وساز رباتیک - BIM سطح ۳ - سیستم‌های هوشمند BMS - مصالص خودترمیم‌شونده
فلسفه طراحی	عملکردگرایی محض (فرم تابع عملکرد) بین‌المللی‌گرایی جدا شدن از بستر	معماری بحران ساده‌سازی اجباری تلفیق ناهمگون سنت-مدرن	معماری انبوه‌ساز اولویت سرعت بر کیفیت کالایی‌سازی مسکن	معماری تطبیقی تلفیق اکوتک و بومی‌گرایی انعطاف‌پذیری فضایی
نقاط عطف تحول	گسست از الگوهای تاریخی: حذف حیاط در ۹۲٪ پروژه‌ها کاهش ۷۰٪ فضاهای نیمه باز	گذار اجباری: کاهش ۴۰٪ مساحت واحدها رشد ۳۰۰٪ ساخت برج	اوج کمی‌گرایی: ساخت ۱.۷ میلیون واحد مسکن مهر کاهش ۵۵٪ فضای جمعی	پارادایم تلفیقی: بازگشت حیاط در ۴۵٪ پروژه‌ها کاهش ۳۵٪ مصرف انرژی

جدول ۴- تحولات دوره‌ای فرم، مصالح و الگوهای طراحی در معماری مسکونی تهران (۱۴۰۰-۱۳۵۰) (منبع: نگارنده)

Table 4. Periodic Transformations of Form, Materials, and Design Patterns in Tehran Residential Architecture (1971–2021) (Source: Author)

مؤلفه/دهه	۱۳۵۰-۱۳۶۰ دوران مدرنیسم	۱۳۷۰-۱۳۸۰ گذار انقلابی	۱۳۹۰-۱۴۰۰ جست‌وجوی هویت
فرم غالب	بلوک‌های خطی ۴-۶ طبقه ارتفاع ثابت ۲.۸ m شکل L/T پلان‌های نسبت پنجره به دیوار: ۱:۴	مکعب‌های عملکرد گرا برج‌های ۱۲-۱۸ طبقه فرم‌های دینامیک تراکم: ۲۵۰٪	ترکیب عمودی-افقی D حیاط مرکزی ۳ حجم‌های پلکانی نسبت فضای سبز: ۱۵٪
مصالح شاخص	C۲۰ بتن پیش‌ساخته ST۳۷ فولاد آلومینیوم آنادایز cm ضخامت نما: ۳۰	آجر فشاری ۲۰×۱۰ mm شیشه رفلکتیو ۶ ساندویچ پانل مصالح وارداتی: ۷۰٪	UHPC بتن نمایان cm آجر نسوز ۵ شیشه الکتروکرومیک مصالح بازیافتی: ۴۰٪
الگوهای طراحی	حذف حیاط مرکزی تفکیک شدید فضاها (m ² آشپزخانه بسته ۶) m راهروهای ۱.۲	بازگشت موقت به حیاط کوچک فضاهای چندعملکردی لابی‌های غیرفعال کاهش ۳۰٪ فضای جمعی	Sky Courtyard (حیاط سقفی) پارتیشن‌های متحرک بام‌های سبز افزایش ۴۰٪ فضاهای انعطاف‌پذیر

پروژه‌های نمادین	(شهرک اکباتان ۱۳۵۵) شهرک غرب نارمک	برج سفید سعادت‌آباد مسکن مهر پرند پردیس تپه البرز	نوسازی فرحزاد برج آبشار تهران اکو-برج زیتون
فناوری ساخت	قالب تونلی آسانسور دوسرعه سرعت ساخت: ۱ طبقه/۴روز	سیستم قالب بالارونده مقدماتی BIM ضایعات ساخت: ۲۵٪	سازه‌ها D چاپ ۳ سطح ۳ BIM کاهش ۶۰٪ ضایعات
تأثیرات محیطی	kWh/m ² /yr مصرف انرژی: ۳۸۰ C جزیره حرارتی: +۴°	kWh/m ² /yr مصرف انرژی: ۳۲۰ واحد/تولید زباله: ۱.۲	kWh/m ² /yr مصرف انرژی: ۱۶۰ C ۵۵٪ کاهش
گرایش سبکی	عملکردگرایی محض بین‌المللی گرایشی	معماری بحران تلفیق ناهمگون	نو-بومی‌گرایی تلفیق اکوتک

جدول ۵- تحول ارزش‌های فضایی در معماری مسکونی تهران (منبع: نگارنده)

Table 5. Transformation of Spatial Values in Tehran Residential Architecture (Source: Author)

نمونه شاخص	ارتباط با زمینه فرهنگی	نوع مصالح شاخص	جایگاه حیاط و فضاهای جمعی	رویکرد طراحی غالب	دهه
شهرک اکباتان	گسست از هویت بومی	بتن پیش‌ساخته، شیشه	حذف کامل حیاط - بلوک خطی	مدرنیسم آکادمیک	۱۳۵۰
کوی بیمه، پروژه‌های بازسازی	بازتعریف محدود بومی‌گرایی	آجر فشاری، سنگ طبیعی	حیاط کوچک یا نمادین	بازگشت اضطراری به سنت	۷۰-۱۳۶۰
مسکن مهر پرند	غلبه عملکردگرایی، حذف معنا	ساندویچ پانل، نماهای پیش‌ساخته	حذف فضاهای جمعی	انبوه‌سازی بحرانی	۱۳۸۰
برج آبشار، زیتون اکو، نوسازی فرحزاد	بازگشت انتقادی به هویت ایرانی	آجر نسوز، بتن نمایان، شیشه هوشمند	بازتعریف حیاط به صورت عمودی یا بام سبز	تلفیق سنت و فناوری	۱۴۰۰-۱۳۹۰

بحث و نتیجه گیری

سیر تحول معماری مسکونی تهران از الگوبرداری صرف مدرنیستی به سوی تلاش برای بازتعریف مؤلفه‌های سنتی همچون حیاط، ایوان و مصالح بومی حرکت کرده است. بازخوانی پروژه‌های شاخص در هر دهه نشان می‌دهد که معماری مسکونی ایران همواره تحت تأثیر نیروهای سیاسی، اقتصادی و فرهنگی بازتعریف شده و هیچ‌گاه مسیری یکنواخت نداشته است. آنچه در دهه‌های اخیر بیش‌ازپیش خودنمایی می‌کند، نیاز به طراحی‌هایی است که نه تنها پاسخگوی الزامات معاصر (مانند کاهش مصرف انرژی، افزایش تراکم و ارتقاء بهره‌وری فضا) باشند، بلکه پیوند خود را با بافت تاریخی و فرهنگی قطع نکنند. نوربرگ-شولتز بر این باور است که مکان نه صرفاً فضای فیزیکی، بلکه بستری برای تجربه انسانی است. بر همین مبنا، حذف حیاط و ایوان در مسکن مدرن، باعث سلب حس مکان در فضاهای معاصر می‌شود.

معماری مسکونی آینده در تهران و دیگر شهرهای ایران، برای دستیابی به کیفیت، پایداری و معنا، باید از تجربه‌های گذشته بیاموزد و درعین حال نگاهی نو به آینده داشته باشد. بازتعریف مفاهیمی مانند حیاط، ایوان، مصالح طبیعی و فضاهای نیمه‌باز، می‌تواند بستری برای شکل‌گیری معماری‌ای هویت‌مند، پاسخ‌گو و انعطاف‌پذیر فراهم آورد. مرور تحولات معماری مسکونی تهران در بازه‌ی ۱۳۵۰ تا ۱۴۰۰ نشان می‌دهد که این حوزه، نه تنها بازتاب تغییرات کالبدی و زیبایی‌شناختی، بلکه انعکاس مستقیم شرایط اجتماعی، اقتصادی و سیاسی ایران بوده است. نتایج این مطالعه را می‌توان در چند محور اساسی خلاصه و تحلیل کرد:

۱. تحول سبک‌شناختی و الگوهای طراحی:

از حذف کامل حیاط در پروژه‌هایی مانند شهرک اکباتان (دهه ۱۳۵۰) تا بازتعریف آن در قالب حیاط مرتفع یا بام سبز (دهه ۱۳۹۰)، نشان می‌دهد که معماری مسکونی ایران همواره در کشاکش میان مدرنیسم و سنت قرار داشته است. این تغییرات، بیش از آنکه ناشی از انتخاب‌های صرفاً هنری باشند، بازتابی از ضرورت‌های اقتصادی و اجتماعی بوده‌اند.

۲. تأثیر سیاست‌های کلان و اقتصاد ملی:

پروژه‌های گسترده‌ای چون مسکن مهر، نشان دادند که زمانی که سیاست‌های کلان تنها بر کمیت و کاهش هزینه‌ها تمرکز دارند، کیفیت فضایی و هویت معماری قربانی می‌شود. نتایج این تجربه به‌وضوح ثابت کرد که معماری بدون توجه

به مکان‌مندی و بستر فرهنگی، به محصولی صرفاً کالبدی و بی‌روح تبدیل خواهد شد.

۳. نقش مصالح و فناوری در بازتعریف هویت:

تغییر مصالح از آجر سنتی به بتن و شیشه در دوران مدرن سازی و بازگشت دوباره به آجرنسوز و مصالح بومی در دهه اخیر، نشانگر جست‌وجوی معماری ایران برای یافتن تعادلی میان فناوری و سنت است. نتایج حاکی از آن است که معماری معاصر زمانی موفق‌تر بوده که از مصالح بومی در کنار فناوری‌های نوین استفاده کرده است.

۴. ابعاد اجتماعی و فرهنگی معماری مسکونی:

پروژه‌هایی که فضاهای نیمه‌باز و جمعی را در طراحی لحاظ کرده‌اند، توانسته‌اند حس تعلق اجتماعی و مکان‌مندی بیشتری در میان ساکنان ایجاد کنند. در مقابل، مجتمع‌هایی با فرم‌های یکنواخت و فاقد حیاط یا فضای جمعی، منجر به بروز انزوا و گسست اجتماعی شده‌اند.

۵. پایداری و آینده‌نگری در معماری مسکونی:

نتایج پژوهش‌ها نشان می‌دهد که آینده معماری مسکونی تهران نیازمند رویکردی پایدار است؛ رویکردی که هم به مسائل زیست‌محیطی مانند صرفه‌جویی انرژی و کاهش مصرف منابع توجه کند و هم به عناصر فرهنگی-هویتی همچون حیاط و ایوان.

بر پایه نتایج این پژوهش، می‌توان چنین استدلال کرد که معماری مسکونی تهران در پنج دهه گذشته، تصویری از بحران هویت و درعین حال ظرفیت بالقوه برای بازآفرینی هویت را ارائه داده است. اگرچه تجربه‌هایی چون اکباتان و مسکن مهر هرکدام نقاط قوت و ضعف خاص خود را داشته‌اند، اما درنهایت این پرسش همچنان مطرح است که: آیا می‌توان معماری‌ای خلق کرد که هم پاسخگوی نیازهای معاصر باشد و هم‌ریشه در سنت‌های فرهنگی داشته باشد؟ پاسخ این پرسش در گرایش‌های نوین دهه ۱۳۹۰ قابل‌مشاهده است. پروژه‌هایی که به بازتعریف حیاط، استفاده از مصالح بومی و بهره‌گیری از فناوری‌های پایدار پرداخته‌اند، نشان می‌دهند که تلفیق آگاهانه سنت و مدرنیته نه تنها ممکن، بلکه ضروری است. این جریان نوین، اگرچه هنوز محدود و پراکنده است، می‌تواند مسیر آینده معماری مسکونی در ایران را تعیین کند.

راهکارها و پیشنهادها

معماری مسکونی تهران باید از تجربه‌های شکست‌خورده انبوه‌سازی بی‌هویت درس بگیرد. سیاست‌گذاری‌های کلان

محدودیت‌های تحقیق

نمونه آماری این تحقیق فقط محدود به استان تهران بود و دیگر شهرهای ایران بررسی نشده‌اند. محدودیت در دسترسی به منابع که به‌طور خاص متمرکز بر موضوع تحقیق حاضر باشد. محدودیت زمانی که فقط بناهای مسکونی در نیم‌قرن اخیر بررسی شده‌اند.

شماره بیست و دو
پاییز ۱۴۰۴

مسکن باید کیفیت فضایی و هویت فرهنگی را در اولویت قرار دهند.

- معماران و شهرسازان باید سنت را نه به‌عنوان میراثی ثابت و غیرقابل تغییر، بلکه به‌عنوان منبعی پویا برای نوآوری بازخوانی کنند.
- آینده معماری مسکونی ایران، درگرو ایجاد تعادلی خلاقانه میان فناوری نوین، پایداری زیست‌محیطی و ارزش‌های بومی-فرهنگی است؛ بنابراین باید تمهیداتی از سوی مسئولان اندیشیده شود که منجر به پایداری و کیفیت معماری مسکونی شود به‌نحوی که میان گذشته و آینده، سنت و مدرنیته، اقتصاد و فرهنگ، پلی اندیشمندانه و انتقادی ساخته شود.

- اخوت، هانیه؛ بهانیان، محمدرضا و مجتبی انصاری (۱۳۹۰)، در سکونت، بازشناسی مفهوم معنوی مسکن سنتی اقلیم کویری، مجله مطالعات شهر ایرانی اسلامی، شماره ۵.
- انصاری، مجتبی. (۱۳۹۳)، پدیدارشناسی هرمنوتیک مکان حیث مکانی میدان نقش جهان، آبادان: انتشارات پرسش.
- پرتویی، پروین. (۱۳۹۲)، پدیدارشناسی مکان، چاپ دوم، تهران: موسسه تألیف و نشر آثار هنری متن.
- پورمند، حسنعلی و حسین فلاح. (۱۳۹۲)، پدیدارشناسی مکان، بازخوانی هویت مکان بافت تاریخی، مجله کتاب ماه هنر، شماره ۱۸۱.
- حبیبی، سید محسن. (۱۳۹۵)، تحولات معماری معاصر ایران. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- حناچی، پیروز. (۱۳۹۲)، مسکن مهر و بحران هویت شهری. مجله هنرهای زیبا.
- پیشه، قاسم فلاح. (۱۳۹۸)، تأثیر سیاست‌های شهری بر معماری مسکونی تهران. تهران: نشر طحان.
- ذکاوت، کامران. (۱۴۰۰)، برج‌های مسکونی تهران: از فرم تا عملکرد. تهران: نشر فکر نو.
- افتخار زاده، رضا. (۱۳۹۹)، نظریه‌های تلفیق در معماری معاصر ایران. تهران: انتشارات فکر نو.
- رجبی، محمدمنصور. (۱۳۹۷)، فرهنگ، فضا و معماری. تهران: دانشگاه علم و صنعت.
- کی‌نیا، محمدرضا. (۱۳۹۱)، توسعه شهری و معماری معاصر ایران. تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
- رفیعیان، مجتبی و زیاری، کرامت‌الله. (۱۳۸۷)، مبانی طراحی شهری با رویکرد ایرانی اسلامی. تهران: سمت.
- احمدی، فرهاد. (۱۳۸۸)، بررسی مفاهیم بومی در معماری معاصر. فصلنامه هنرهای زیبا.
- نوربرگ شولتز، کریستیان. (۱۳۸۸)، مفهوم سکونت به‌سوی معماری تمثیلی، ترجمه: محمود امیری یاراحمدی. تهران: نشر آگه.

- Norberg-Schulz, C. (1980). *Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture*. Rizzoli.
- Etehad, M. (2016). "Tehran's Modernism: From the 1950s to the 1970s." *International Journal of Islamic Architecture (IJIA)*.
- Memarian, G. (2003). "The Role of Courtyards in Iranian Traditional Architecture." *ICONARP Journal*.
- Madanipour, A. (1998). *Tehran: The Making of a Metropolis*. Wiley.
- Carmona, M. (2010). *Public Places Urban Spaces: The Dimensions of Urban Design*. Routledge.
- Tafahomi, R. (2018). "Housing Design and Urban Morphology in Tehran: A Contextual Approach." *Architecture and Urban Planning*, 14(1), 45-53.
- Mirmoghtadaee, M. (2009). "Process of Housing Transformation in Iran." *Habitat International*, 33(1), 50-56.
- Kheirabadi, M. (2000). *Iranian Cities: Formation and Development*. Syracuse University Press.
- Dovey, K. (2010). *Becoming Places: Urbanism/Architecture/Identity/Power*. Routledge.
- Rapoport, A. (1969). *House Form and Culture*. Prentice Hall.

©Authors, Published by Ferdows-e-honar journal. This is an open-access paper distributed under the CC BY (license <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

